

УДК 338.12 (075.8)

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ЕКОЛОГІЧНО ОБҐРУНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ У СПІВВІДНОШЕННІ З ТЕНДЕНЦІЯМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Н. Зеліско, к. е. н., доцент,

В. Мельник, аспірант

Львівський національний аграрний університет

© Н. Зеліско, В. Мельник, 2015

Зеліско Н., Мельник В. Теоретичні і практичні аспекти формування моделі екологічно обґрунтованого розвитку економіки у співвідношенні з тенденціями глобалізації

Сучасний стан навколишнього середовища вимагає формування екологічної свідомості людини та суспільства. Показано, що охорона природи стала одним з основних пріоритетів України, оскільки збереження біологічного та ландшафтного розмаїття є основою, яка забезпечує можливість будь-якого природокористування та розвитку суспільства. Екологізація економіки та перехід до сталого розвитку забезпечують збалансоване виконання соціально-економічних завдань, завдань збереження сприятливого стану навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь. Розглянуто особливості формування та реалізації державної екологічної політики в Україні. Виокремлено проблемні аспекти та протиріччя існуючого механізму формування та реалізації державної екологічної політики. Запропоновано напрями вдосконалення механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні.

Розглянуто основні сфери суспільної життєдіяльності, в яких формуються засади переходу до сталого розвитку в умовах сучасної України, а також пов'язані з ними проблеми та суперечності. Прислідяється увага способам їх подолання з метою формування і реалізації ефективного механізму природокористування та національної стратегії сталого розвитку.

Досліджено теоретико-методологічні положення щодо організації переходу підприємств на екологічні методи господарювання. Обґрунтовано стратегію екологізації виробництва та організаційно-економічний механізм її реалізації. Ідентифіковано етапи переходу підприємств різних форм господарювання до виробництва на екологічній основі. Визначено домінуючі заходи переходу на екологічне виробництво.

Ключові слова: екологізація економіки, екологічна економіка, еколого-економічне партнерство, сталий розвиток, державна екологічна політика, механізм формування та реалізації державної екологічної політики, державний екологічний моніторинг, стратегічна екологічна оцінка, екологізація.

Zelisko N., Melnyk V. Theoretical and practical aspects of model environmentally sound economic development in correlation with the globalization trend

The article states that the modern state of the environment requires formation of ecological awareness of individuals and society. In the article it has been shown that the protection of nature is one of the main priority in Ukraine, since the conservation of biological and landscape diversity is the basis that provides the possibility for nature management and society development. The ecologization of economics and transition to the sustainable development provide the balanced solutions of social-economic problems, the problems concerning favorable condition of environment and nature resource potential for purposes of the necessities of life of present and future generations satisfaction. The features of forming and realization of state ecological policy in Ukraine are considered. Problem aspects and contradictions of existent mechanism of forming and realization of state ecological policy are selected. Directions of improvement of mechanism of forming and realization of state ecological policy are offered in Ukraine.

In article the basic spheres of public ability to live in which transition bases to a sustainable development in the conditions of modern Ukraine, and also the problems connected with them and contradictions are formed are considered. The attention is paid to ways of their decision for the purpose of realisation of the effective mechanism of wildlife management and national strategy of a sustainable development.

The paper highlights the theoretical and methodological principles related to the organization of the transition of enterprises to the ecological methods of economic activities. The strategy of the ecological orientation of production and the organizational and economic mechanism of its realization are substantiated. The stages of the transition of enterprises with various forms of economic activities to ecologically oriented production are identified. The author suggests organizing specialized enterprises of small forms of economic activities, as well as creating intrafactory production subdivisions and ecologically oriented production. The prevailing measures for the transition to the ecologically oriented production in the context of various formations are determined.

Key words: *ecologization of economics, ecological economics, sustainable development, ecologic and economic partnerships, triad, state ecological policy, mechanism of forming and realization of state ecological policy, state ecological monitoring, strategic environmental assessment.*

Зеліско Н., Мельник В. Теоретическіе і практическіе аспекты формірования моделі екологіческіе обоснованного развития економики в соотношении с тенденциями глобализации

Современное состояние окружающей среды требует формирования экологического сознания человека и общества. Показано, что охрана природы стала одним из основных приоритетов Украины, поскольку сохранение биологического и ландшафтного разнообразия является основой, которая обеспечивает возможность любого природопользования и развития общества. Экологизация экономики и переход к устойчивому развитию обеспечивают сбалансированное решение социально-экономических задач, задач сохранения благоприятного состояния окружающей среды и природно-ресурсного потенциала в целях удовлетворения жизненных потребностей нынешнего и будущих поколений. Рассмотрены особенности формирования и реализации государственной экологической политики в Украине. Выделены проблемные аспекты и противоречия существующего механизма формирования и реализации государственной экологической политики. Предложены направления совершенствования механизма формирования и реализации государственной экологической политики в Украине.

Рассмотрены основные сферы общественной жизнедеятельности, в которых формируются основы перехода к устойчивому развитию в условиях современной Украины, а также связанные с ними проблемы и противоречия. Уделяется внимание путям их решения с целью формирования и реализации эффективного механизма природопользования и национальной стратегии устойчивого развития.

Исследованы теоретико-методологические положения по организации перехода предприятий на экологические методы хозяйствования. Разработана стратегия экологизации производства и организационно-экономического механизма ее реализации. Идентифицировано этапы перехода предприятий различных форм хозяйствования к производству на экологической основе. Определены доминирующие меры перехода к экологическому производству.

Ключевые слова: *экологизация экономики, экологическая экономика, эколого-экономическое партнерство, устойчивое развитие, государственная экологическая политика, механизм формирования и реализации государственной экологической политики, государственный экологический мониторинг, стратегическая экологическая оценка.*

Постановка проблеми. Визначальною ознакою сучасного світогосподарського розвитку є глобалізація, яка супроводжується наростанням антропогенного навантаження на довкілля, посиленням транскордонного характеру екологічних проблем і наближенням цивілізації до критичної межі в її взаємовідносинах із природою, що втрачає здатність до відтворення, асиміляції та саморегулювання. Глобальна екологічна криза проявляється в безпрецедентному за масштабами й темпами нарощуванні згубних природотрансформаційних процесів: кількісному та якісному виснаженні природних ресурсів; скороченні площ родючих земель і лісів, розширенні зони пустель; зменшенні запасів прісної води, забрудненні океанів; інтенсифікації природних катаклізмів, стихійних лих і катастроф; глобальній зміні клімату, хімічному й

радіаційному забрудненні біосфери; руйнуванні озонового шару; парниковому ефекті; зростанні генетичних загроз популяції в результаті збільшення радіоактивних відходів і формування збудників нових хвороб; незворотних втратах у генофонді планети у зв'язку зі зникненням багатьох видів тварин і рослин тощо.

Нині Україна перебуває на вістрі екологічних проблем. Так, за дослідженнями Колумбійського та Єльського університетів (США), у 2012 р. наша держава посіла 102 місце в рейтингу за індексом екологічної ефективності ЕРІ (Environmental Performance Index) серед 132 країн світу. Індекс кількісно оцінює екологічний стан країн за 25 критеріями – від якості води й повітря до використання пестицидів і біологічної варіативності.

У таких умовах виникає потреба в реалізації конкретних заходів щодо послаблення техногенного тиску на довкілля через зменшення енергоємності і матеріаломісткості виробництва. Активне використання вторинних ресурсів має не стратегічний, а тактичний характер, пов'язаний з ліквідацією технологічного відставання України від провідних країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної глобалізації та її екологічного аспекту знайшли своє відображення в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Т. Левіт, У. Бек, В. Погорілков, М. Чешкова, Б. Баді, Т. Тимофеев та ін. Проте залишаються дискусійними питання екологічних наслідків економічної глобалізації. Дослідженню різних аспектів взаємозв'язків економіки та довкілля в умовах обмеженості ресурсів й всезростаючої економічної діяльності присвячено праці вітчизняних учених В. Вернадського, С. Подолинського, В. Вовка, І. Грабинського, Л. Мельника, Ю. Туниці, В. Будкіна, О. Веклич, Б. Буркинського, О. Балацького та ін. Еколого-економічні питання розглядають багато іноземних учених, серед яких Ж. Гросман і А. Крюгер, Г. Дейлі, Д. Медоуз, Б. Коупленд, С. Тейлор, П. Рао, Дж. Франкель, К. МакОсленд, Р. Петіг. Водночас еколого-економічні основи сталого економічного розвитку потребують додаткового дослідження, зокрема у сфері систематизації вже існуючих напрацювань та втілення їх у життя. Розгляду сучасних проблем охорони довкілля в Україні та визначенню особливостей формування та реалізації державної екологічної політики присвятили свої публікації такі вчені, як Д. Ляпін, А. Павлюк, В. Потапенко, І. Шевчук, Л. Яценко та ін. Однак чимало питань стосовно визначення напрямів удосконалення механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягала у з'ясуванні теоретичних і практичних аспектів формування моделі екологічно обґрунтованого розвитку економіки у співвідношенні з тенденціями глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку та від-

творення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості [3-7]. Екологічна складова в проекті урядової Програми України спрямована на максимальну екологізацію української економіки та перехід до сталого розвитку суспільства в перспективі. Як відомо, сталий розвиток передбачає обов'язкову узгодженість економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля й відбувався соціальний прогрес [8; 9]. Така екологізація не може звужуватися до тих чи інших природоохоронних заходів. Її зміст і призначення полягають у превентивному захисті довкілля безпосередньо в рамках виробничої діяльності, тобто всередині економічної системи, а не за її межами. Тож ефективна природоохоронна політика має і мусить здійснюватися передусім у контексті соціально-економічних перетворень, спрямованих на забезпечення сталого розвитку. При цьому прямі природоохоронні заходи не замінюють, а органічно доповнюють екологічно сприятливий режим господарювання [10]. У Програмі діяльності Уряду зазначено, що це сприятиме раціональному використанню і відтворенню природно-ресурсного потенціалу, формуванню передумов для переходу на засади екологічного управління і сталого розвитку [3; 11; 12].

Глобальна екологічна криза спонукає людство до екологізації всіх сфер діяльності. Тому віднедавна чинник екологізації набуває пріоритетності у міждержавних відносинах. Із розвитком цивілізації, бурхливим зростанням кількості населення Землі, обсягів виробництва та його відходів проблеми взаємин суспільства і природи дедалі актуалізуються. До найактуальніших питань життєвого середовища людства належать деградація довкілля, виснаження природних ресурсів й екологічна безпека. Ці чинники набули особливого значення наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. У багатьох країнах деградація біосфери призвела до великомасштабних природних катаклізмів, погіршення якості життя та здоров'я громадян.

Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 схвалено Стратегію ста-

лого розвитку «Україна-2020». Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід країни на провідні позиції у світі. Першочерговою є реалізація таких реформ і програм:

- реформа системи національної безпеки та оборони;
- оновлення влади та антикорупційна реформа;
- судова реформа;
- реформа правоохоронної системи;
- децентралізація та реформа державного управління;
- дерегуляція та розвиток підприємництва;
- реформа системи охорони здоров'я;
- податкова реформа;
- програма енергонезалежності;
- програма популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі.

Отож, господарське освоєння природних територій призводить до формування нового середовища через проникнення виробничих елементів у природне середовище, що викликає його перебудову. Стратегія сталого розвитку – право на здорове і повноцінне життя людини в гармонії з природою. Забезпечення цього вимагає зміни стереотипів цінностей, гуманізації суспільства, активізації соціальної політики і забезпечення соціальних гарантій населенню, посилення ролі об'єднань громадян, ділових і наукових кіл [3; 8].

На жаль, доводиться констатувати, що взагалі процес упровадження інновацій, у тому числі екологічних, у вітчизняне виробництво відбувається повільно та в незначних масштабах. За даними Держслужби статистики України, кількість упроваджених нових технологічних процесів 2013 р. становила 1576, що на 612 менше порівняно з 2012 р., а 2011 року – 2510, або на 322 більше, ніж попереднього, причому частка маловідходних і ресурсоощадних процесів збільшувалася й становила: 2011 р. – 20,6%; 2012 р. – 25,3; 2013 р. – 31,9% від загального показника. Інноваційною діяльністю у промисловості займалося: 2011 р. – 16,2% загальної кількості підприємств, 2012 р. – 17,4; 2013 р. – 16,8% (для порівняння: частка підприємств, що здійснюють еколого-інноваційну діяльність, в розвинених країнах становить близько 70–80%). Крім того, спостерігається й

зменшення кількості придбаних нових технологій (технічних досягнень) в Україні та за її межами вітчизняними підприємствами. Так, 2011 р. 195 підприємств придбало 872 такі технології, 2012 р. – 209 і 739 відповідно, 2013 р. – 193 підприємства і 651 нова технологія.

Концепція раціонального природокористування та екологізації економіки України має ґрунтуватися на розвитку екологічного менеджменту, який у свою чергу базується на таких принципах:

- пріоритетність ідеї сталого розвитку в контексті поєднання економічної і екологічної безпеки країни та її регіонів;
- системність і комплексність у здійсненні стратегії розвитку системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління національним господарством, як основної ідеї екологізації економіки;
- наступність у розвитку екологічного менеджменту духовних екологічних цінностей, системи екологічного виховання й освіти, культурної спадщини. Тільки так Україна зможе інтегруватися у світовий економічний простір, забезпечити гідний рівень економічної та екологічної безпеки й добробуту її населення [1; 3].

За наявності значної кількості екологічних проблем до національних пріоритетів екологізації економіки і раціонального використання природних ресурсів відносять:

- формування збалансованої системи природокористування й адекватної перебудови виробничого потенціалу національної економіки;
- екологізацію технологій в промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;
- забезпечення біологічного та ландшафтного розмаїття, розвиток природно-заповідної справи [4].

Рівень економічного розвитку будь-якої країни сьогодні визначається не кількістю добутих або спожитих паливно-енергетичних ресурсів, а ефективністю їхнього використання, насамперед ступенем енергоємності валового внутрішнього продукту. В Україні енерговитрати в собівартості товарів є критично високими, що становить одну з причин їхньої низької конкурентоспроможності. За результатами досліджень Міжнародного центру перспективних досліджень потенціалу, Україна визнана одним із найбільших у світі

споживачів енергоресурсів на одиницю ВВП (коефіцієнт енергоємності ВВП дорівнює 0,83-0,87 кг умовного палива/грн).

У сучасних умовах господарювання в нашій державі особливо загострилася проблема покращання використання земельних ресурсів як основи просторового соціально-економічного розвитку. За оцінками фахівців РВПС (Ради по вивченню продуктивних сил) НАН України, орієнтовна вартість усіх природних ресурсів країни становить 5 трлн дол. США, основна частина цієї суми (близько 3 трлн) припадає на земельні ресурси. В Україні земельні ресурси використовуються нерационально, а саме: водній і вітровій ерозії піддається 15 млн га сільськогосподарських угідь (35,2% загальної площі), деградовано 60% чорноземів; економічні збитки від ерозії ґрунтів становлять близько 22,6 млрд грн; в країні найвищі у світі показники сільськогосподарської освоєності та розораності (69,2% всієї земельної площі, зайнятої сільськогосподарськими угіддями, а з них ріллею – 54%). Особливо деструктивний вплив на процеси землекористування здійснюють інституціональні фактори, а саме: відсутність сучасної системи земельного кадастру; недостатня інституціональна впорядкованість комунальної форми власності на окремі категорії земель; розмитість прав і повноважень представницьких органів щодо охорони та відтворення земельних ресурсів; нерозвиненість грошово-кредитних і фінансово-банківських інститутів, що опосередковують оборот сільськогосподарських угідь; системна розбалансованість окремих організаційно-правових форм аграрного природокористування (сільськогосподарські кооперативи, господарства громадян), що у свою чергу посилює розбалансованість земельного потенціалу країни. У загальній структурі природокористування певне місце відводиться лісоресурсній компоненті, значення якої в економіці, екології і соціальній сфері важко переоцінити. Лісистість країни (лише 17,6 % її площі) є значно нижчою, ніж у багатьох країнах Європи. Лісові ресурси використовуються досить стихійно, адже через велику кількість лісокористувачів та неконтрольоване формування приватної власності на ліси, істотне зниження обсягів агролісомеліоративних заходів, різке зменшення площ лісосмуг унаслідок їх вирубування та переведення в інші угіддя лісове господарство опи-

нилося в нищівному стані. Досить складною залишається проблема використання водних ресурсів, зумовлена кардинальними змінами інституційних умов у державі, послабленням системи державного управління, нестабільним фінансуванням водогосподарських заходів і розвитку водогосподарського комплексу.

Багато населених пунктів не забезпечені очисними спорудами, а ті, що функціонують, належним чином не експлуатуються. Очисні споруди промислових підприємств також знаходяться у занедбаному стані. В Україні більшість басейнів річок можна віднести до забруднених і дуже забруднених, близько 25-30% питної води з природних водойм на 12,5% не відповідає санітарним нормам, високими є витрати на транспортування та низькою є ефективність очистки промислових і стічних вод, що призводить до бактеріологічного та хімічного забруднення основних річок України.

Наша держава має значні запаси мінерально-сировинних ресурсів, які є надзвичайно важливою складовою її інвестиційного клімату, тому такий потенціал має розвиватися й ефективніше працювати на прискорення соціально-економічного розвитку країни.

Отже, сучасна еколого-економічна ситуація в Україні є складною. Необхідна розробка і реалізація дієвої екологічної політики як на державному рівні, так і в регіонах, що базуватиметься на світовому досвіді і фінансуватиметься за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел.

Екологізація економіки України буде ефективною, якщо для її формування і реалізації послідовно і до кінця витримати критерій реальності. На жаль, між законодавчо-нормативним забезпеченням цього процесу та його практичною реалізацією зберігається ще досить велика дистанція. З урахуванням процесів екологізації суспільного життя має будуватися тактика природоохоронних дій на найближчі роки [3; 4]. Основна її мета – в процесі економічного розвитку не допустити погіршення екологічної ситуації та сформулювати ринок екологічних послуг України. Такий ринок у поєднанні з екополітикою вимагає внесення певних коректив у процеси подальшої екологізації економіки, а саме:

➤ своєму прямому призначенню має відповідати механізм екологічної відповідаль-

ності суб'єктів господарювання за стан довкілля, який побудований на принципі «Забруднювач платить»;

➤ першочергової уваги заслуговує питання пошуку дієвих засобів імплементації екологічних благ у систему суспільних цінностей. Екологічно безпечне середовище в людській свідомості має посісти чільне місце поряд із традиційними матеріальними та духовними потребами [2; 3];

➤ у складних економічних умовах актуальним є питання запровадження ефективних механізмів стимулювання підприємницьких структур і приватного бізнесу до участі у вирішенні екологічних проблем. У цьому напрямі необхідно встановити правила розподілу відповідальності між державними органами і приватизованими підприємствами за вже завдані збитки навколишньому середовищу. Екологічний фактор має знайти своє відображення у вартості об'єктів, які приватизуються, з метою реалізації необхідних природоохоронних заходів [5];

➤ назріла необхідність створити ефективні механізми встановлення суб'єктів відповідальності за екологічні порушення минулих років й розподілу зобов'язань щодо їх ліквідації та відшкодування завданих збитків;

➤ важливою формою активізації екологічної політики мають стати регіональні екологічні програми [1].

Висновки і перспективи подальших наукових пошуків. Нині суспільство має реальну можливість переломити негативні тенденції та здійснювати радикальне поглиблення ринкових реформ, зокрема через урахування екологічного чинника. Це передбачає реалізацію політики цілеспрямованого сприяння розвитку ефективних вітчизняних виробництв, становленню національного екокапіталу, активну підтримку створення в Україні сучасної конкурентоспроможної екологічно безпечної економіки. Її формування вимагає насамперед активізації ролі держави у цьому напрямі із залученням усього арсеналу ринкових інструментів за одночасного активного здійснення інституціональних перетворень, спрямованих на зростання ефективності й конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Необхідними є встановлення ефективної системи контролю за діяльністю природних монополій, розробка механізмів адаптації міжнародних вимог щодо оздоровлення навколишнього природного середовища та втілення їх у національних природоохоронних стандартах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Аналітична доповідь «Довкілля України у 2010 році» [Електронний ресурс] / за ред. Ю. М. Остапчук. – К. : Держстат України, 2011. – 11 с. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/ns_rik/analit/dovkillia_10.zip.
2. Васюков Д. О. Фінансовий механізм та економічне обґрунтування екологічних програм та заходів з охорони навколишнього середовища / Д. О. Васюков, В. С. Шалугін // Тези наукових доповідей Всеукр. наук.-техн. конф. молодих учених і спеціалістів «Актуальні проблеми життєдіяльності суспільства». – Кременчук, 2008. – С. 227–229.
3. Дубовіч І. А. Теоретико-методологічні та практичні засади глобальної екологізації економіки / І. А. Дубовіч // Наукові праці Лісівничої академії наук України : зб. наук. пр. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2008. – Вип. 6. – С. 31–35.
4. Прокопенко О. В. Соціально-економічна мотивація екологізації інноваційної діяльності : монографія / О. В. Прокопенко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 395 с.
5. Самойлік М. Забезпечення ресурсно-екологічної безпеки у регіоні: теорія та практика / М. Самойлік // Аграрна економіка. – 2014. – Т. 7, № 1–2. – С. 131–138.
6. Сотник І. М. Проблеми та напрямки підвищення енергоефективності економіки України / І. М. Сотник, К. О. Охтеменко, Є. О. Сидоренко // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 4. – 318 с.
7. Хлобистов Є. В. Сталий розвиток та екологічна політика у глобальних викликах: від передбачення до прогнозування / Є. В. Хлобистов, Л. В. Жарова, М. В. Ільїна // Економіка природокористування і охорони довкілля. – 2008. – № 1. – С. 33–42.
8. Черевко І. Екологічність і зрівноваженість сільського господарства / І. Черевко // Аграрна економіка. – 2013. – Т. 6, № 3–4. – С. 89–96.

9. *Environmental Performance Index – Rankings [Electronic resource]. – Mode of access : <http://epi.-yale.edu/>.*

10. *Environmental performance Index 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://epi.yale.edu/dataexplorer/countryprofiles>.*

11. Юхновський І. В. Сутність та структура інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки: основні підходи та напрями формування / І. В. Юхновський // Український соціум. – 2010. – № 2. – С. 159–171.

12. Юшкевич О. О. Впровадження системи екологічного менеджменту як ефективний інструмент розвитку підприємств / О. О. Юшкевич, А. В. Мала // Інноваційна економіка. – 2012. – № 5. – С. 93–96.

